

**Степанчук В.М., Рижов С.М.,
Матвіїшина Ж.М., Кармазиненко С.П.**

**Stepanchuk V.N., Ryzhov S.N.,
Matviishina Zh.N., Karmazinenko S.P.**

**НОВІ ДАНІ ДО ВИВЧЕННЯ
РАННІХ ЕТАПІВ ОСВОЄННЯ
ТЕРИТОРІЇ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ
РІВНИНИ У ПАЛЕОЛІТІ**

**NEW DATA ON STUDIES OF
EARLY STAGES
OF COLONIZATION
OF EAST EUROPEAN PLAIN
DURING THE PALAEOLITHIC**

Стаття містить дані, що проливають нове світло на ранні етапи освоєння західного сегменту Східноєвропейської рівнини в середньому та верхньому плейстоцені. Наведено археологічні, геостратиграфічні та палеопедологічні свідчення про присутність давнього населення в басейні Південного Бугу вже починаючи з 11-ї киснево-ізотопної стадії (близько 400 тис. років тому), і про перманентне перебування тут населення між КІС 5e та 3, або у часовий проміжок 127-30 тис. років тому.

Як відомо, на сьогодні основні середньопалеолітичні пам'ятки України зосереджені в кількох географічно лімітованих регіонах: Закарпатті, Подністрів'ї, порожистій частині Дніпра, на Донбасі та в Криму. Закономірності просторового розподілу пам'яток можуть бути пояснені, виходячи з географічної обмеженості доступних і передбачуваних біологічних і мінеральних ресурсів [Степанчук 2007, 2007a]. Так, просторове положення найбільш надійних і стабільних джерел сировини – корінних виходів кременю – практично збігається з локалізацією середньопалеолітичних пам'яток [Бондарчук, 1960; Ковнурко, 1962].

Територія України демонструє кілька великих ареалів, практично позбавлених свідчень перебування тут середньопалеолітичного населення. До одного з таких ареалів, що донедавна залишався білою плямою в офіційному палеолітознавстві, належить басейн р. Південний Буг. Тим часом, басейн Південного Бугу, безумовно, є перспективним для пошуку середньопалеолітичних пам'яток, завдяки: наявності мінеральних ресурсів у первинному і вторинному заляганні [Петрунь, 2004; Рижов, 2004; Ryzhov et. al., 2005], багатим водним ресурсам і особливостям рельєфу, що припускає наявність багатих біоресурсів у середньопалеолітичний час.

З 2004 р. інтенсивні пошуки середньопалеолітичних пам'яток проводяться на межі Черкаської і Кіровоградської областей у басейні р. Велика Вись, лівого притоку Південного Бугу [Степанчук та ін., 2005, 2006; Степанчук, 2008]. Вибір місця проведення пошуків не випадковий: завдяки винятково продуктивним розвідкам ентузіаста-

краєзнавця П.І. Озерова, у регіоні, на території Кіровоградської обл. уже з середини 1980-х рр. стала відомою низка поверхневих палеолітичних місцезнаходжень, найбільший інтерес серед яких становлять Андріївка 4, Андріївка 8 та деякі інші [Цвек, Озеров, 1989; Кулаковская, 1997, Степанчук, 2006]. Більша частина підйомних матеріалів із палеолітичних місцезнаходжень регіону в кінці 1980-х рр. була передана П.І. Озеровим до Археологічного музею при ІЗ НАНУ (тепер при ІА НАНУ), проте й досі залишається не введеною в науковий обіг. Велика колекція з різних місцезнаходжень Кіровоградщини у 2006 р. була передана П.І. Озеровим до відділу археології кам'яного віку ІА НАНУ. Наразі опрацювання цих колекцій продовжується.

У 2004 р., за активного сприяння П.І. Озерова, було здійснено рекогносцировку частини раніше знайдених палеолітичних місцезнаходжень на території Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл., а також проведені невеликі розвідки, що призвели до відкриття нових палеолітичних місцезнаходжень на території Шполянського р-ну Черкаської обл. [Степанчук та ін., 2005, 2006]. Про результати обстеження регіону і перспективи його подальшого дослідження було широко поінформовано колег із ІА НАНУ та КНУ ім. Тараса Шевченка. Як результат, у 2006 р. в регіоні були проведені спільні рекогносцирувальні роботи ІА НАНУ, КНУ ім. Тараса Шевченка, ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, НаУКМА, і було прийняте рішення про подальше спільне дослідження палеолітичних пам'яток у регіоні в рамках єдиної чи кількох самостійних експедицій, з урахуванням наукових

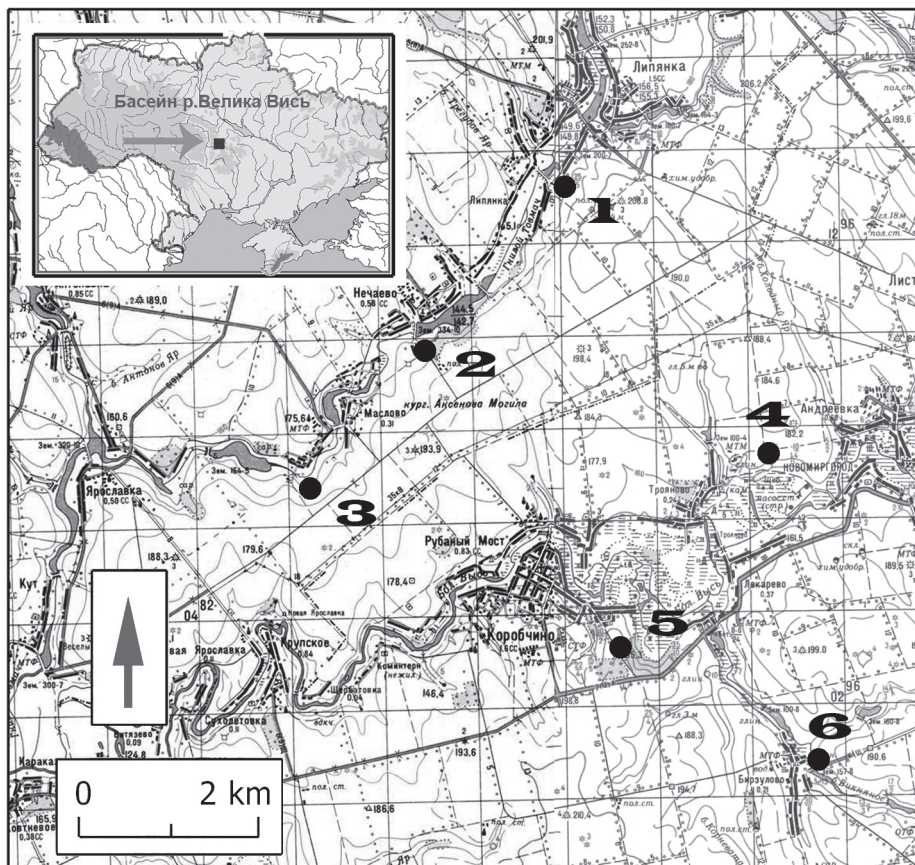

Рис. 1. Географічне розташування регіону, що розглядається, та згаданих у тексті місцезнаходжень.
 1 - Лип'янка 1, 2 - Нечаєве 3, 3 – Маслове 5 та Маслове 5в, 4 - Андріївка 4,
 5 – Коробчине 7, 6 – Бірзулове IX

інтересів кожного з учасників. Таким чином, були створені гарні передумови якісного дослідження палеоліту в окресленому, потенційно важливому для українського палеолітознавства ареалі.

У 2006-2008 рр. в регіоні, за підтримки ЧНУ ім. Богдана Хмельницького (М.П. Сиволап), працювала спільна дослідницька група ІА НАНУ та КНУ ім. Тараса Шевченка (В.М. Степанчук і С.М. Ришов), що зосередила зусилля на пошуках та дослідженні середньопалеолітичних і ранніх верхньопалеолітичних пам'яток. У 2008 р. в цих роботах взяли участь фахівці з ІГ НАНУ (Ж.М. Матвіїшина і С.П. Кармазиненко).

Запропоновану статтю присвячено висвітленню попередніх результатів цих робіт. Крім того, як виразний приклад місцезнаходжень із поверхневими зборами, наведено короткі дані про Андріївку 4. Стаття містить попередні дані про дослідження місцезнаходжень Лип'янка 1, Коробчине 7, Нечаєве 3, Маслове 5, Маслове 5в, Бірзулове IX, отримані в 2004-2008 рр. Суттєвий акцент при цьому зроблено на геостратиграфічному аспекті досліджень пам'яток поблизу Нечаєвого, Маслового та Бірзулового.

Ж.М. Матвіїшиною були детально описані опорні розрізи і виконані масштабні польові замальовки. С.П. Кармазиненком відібрано 90 зразків на мікроморфологічний і 10 – на термомінісцентний аналізи. Проаналізовано мікробудову деяких ґрунтів плейстоцену для уточнення діагностики ґрунтів. Виконано систематичний опис вивчених розрізів і проведена попередня кореляція окремих стратиграфічних горизонтів. Палеопедологічний і мікроморфологічний аналіз проводився згідно прийнятих методик [Веклич и др., 1979; Матвиїшина, 1982].

У 2004 і 2006 р. на самому півдні Черкащини, в околицях сс. Лип'янка, Нечаєве та Маслове, розташованих на р. Гнилий Товмач, були виявлені поодинокі кам'яні вироби ймовірно середньопалеолітичного віку. У 2007 р. були отримані безсумнівні вказівки на стратифікований характер місцезнаходження Нечаєве 3, тоді ж було виявлено низку нових місцезнаходжень із матеріалами середньопалеолітичного вигляду біля с. Маслове (пункти Маслове 5, 5а, 5б, 5в) [Степанчук и др., у друці а]. У 2008 р. на території Черкаської обл. було проведено невеликі археологічні роботи на

місцезнаходженнях Нечаєве 3, Маслове 5, Маслове 5в [Степанчук и др., у друці б, в].

Основним об'єктом польових досліджень у Кіровоградській обл. стало місцезнаходження Бирзулове IX (ур. "Піщаний кар'єр"), розташоване біля однойменного села на правому березі обводненої балки Вікняної, лівого притоку р. Велика Вись. Це місцезнаходження було виявлено в середині 1980-х рр. П.І. Озеровим і датоване ним верхньопалеолітичним часом [Цвек, Озеров, 1989]. У 2007 р. під час обстеження місцезнаходження в бурувато-червоних суглинках виявлені матеріали середньопалеолітичного вигляду [Степанчук и др., у друці а]. У 2008 р. тут також були проведені пошуково-рекогносцирувальні роботи.

Поверхнєве місцезнаходження Андріївка 4, Новомиргородський р-н Кіровоградської обл.

Місцезнаходження виявлене П.І. Озеровим і локалізоване на правому березі ріки Велика Вись, на схилі і крайовій частині поверхні тераси висотою до 20 м та абсолютними висотами близько 160 м (рис. 1: 4), експозиція південна.

Матеріали місцезнаходження зі зборів різних років практично однорідні за ступенем збереженості поверхонь артефактів і за їхнім фізичним станом. Вироби вкриті насиченою молочно-білою патиною, часто корадовані. Частина артефактів вкрита вапняковою сорочкою. Чимало предметів фрагментовані в давнину – грані зламів вкриті такою ж густою молочно-білою патиною. Поверхня виробів має слабкий люстр, однак окатаність незначна. Лише поодинокі вироби, вочевидь, були реутилізовані.

У цілому складається враження, що комплекс Андріївки 4 є практично гомогенним. Це враження підсилюється під час аналізу техніко-типологічних особливостей колекції. Таким чином, незважаючи на велику площу зборів, що не виключає ймовірну наявність тут матеріалів кількарізних відвідувань місцевості групами давнього населення, на даному етапі досліджень є всі підстави оцінювати матеріали Андріївки 4 як єдиний комплекс.

Особливістю комплексу є архаїчність техніки розщеплення: практична відсутність прийому фасетування ударних площадок, переважання великих гладких або покритих кіркою площадок, численність скошених площадок, наявність т. зв. скибкових сколів (рис. 2: 2; 4: 6), велика кількість первинних і напів-первинних сколів, їхня масивність, відсутність пластин і практична відсутність пластинчастих сколів, наявність примітивних дископодібних та безсистемних нуклеусів. Типологічний набір складений зубчастими та

війчастими знаряддями (включаючи архаїчні форми типу біл-хуків), різнотипними, часто поперечними скреблами (рис. 2: 4, 5), ножами. Гостроконечники та конвергентні скребла виключно рідкісні (рис. 2: 1, 3). Присутні поодинокі біфаси. Частина нуклеподібних форм може бути визначена і як чоппингоподібні вироби. Своєрідна риса набору знарядь – серійно представлені масивні кінцеві скребачки (рис. 3: 1, 3; 4: 1, 3-5). Є також, хоч і нечисленні, справжні багатофасеткові ретушні різці (рис. 3: 5).

Таке поєднання – архаїчна техніка розщеплення, виразна середньопалеолітична група виробів і серійні скребачки при наявності різців – є вкрай незвичним. Неможливо знайти прямі аналогії Андріївці 4 у відомих матеріалах українського середнього палеоліту. Деяку схожість, але швидше формальну, за рахунок великої кількості скребкових і зубчастих форм, демонструють матеріали стінківсько-дуруїторської єдності (за М.К. Анісюткіним). У той же час відомо, що ряд давніх, довюрмських європейських індустрій характеризується таким же поєднанням архаїзму технології розщеплення і серійності "прогресивних" типів знарядь. Як видається, пошук типологічних і хронологічних аналогій Андріївці 4 слід вести саме в цьому напрямі.

Умовно стратифіковане місцезнаходження Лип'янка 1 (Шполянський р-н Черкаської обл.)

Місцезнаходження, виявлене у 1985 р. П.І. Озеровим, розташоване на південно-східній околиці с. Лип'янка, на лівому березі ріки Гнилий Товмач, правого притоку Великої Висі (басейн Південного Бугу) (рис. 1: 1). Поверхнєві збори проводилися на схилі тераси, з висотами близько 20 м над сучасним рівнем ріки та абсолютними висотами близько 160-170 м.

Підйомні матеріали, разом із слабо патинованими виробами верхньопалеолітичного вигляду, містили серію технологічно більш архаїчних та покритих інтенсивною молочною патиною предметів, зокрема: два двобічних знаряддя (рис. 5: 2-3), подвійне скребло, сколи, уламки кременю з ознаками навмисного розщеплення.

У 2004 р. було здійснене шурфування місцезнаходження, але колонку відкладів було досліджено лише до глибини близько 1,6 м. Оскільки в роботах не брали участь професійні геологи, тут наводяться лише попередні дані про характер виявлених седиментів. У верхній частині пачки виявлено орний шар, потужністю до 30 см, складений інтенсивно гумусованим лесоподібним

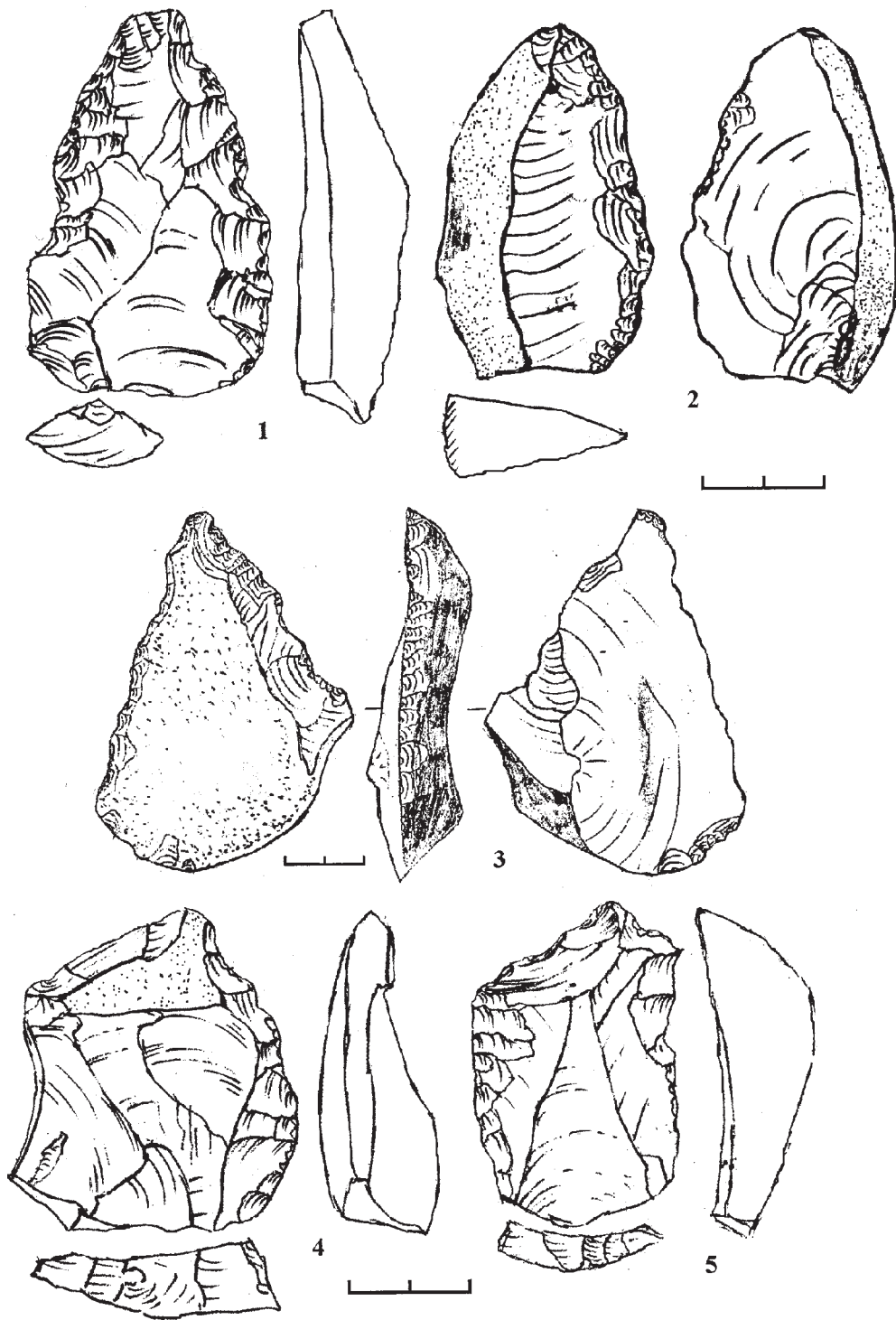

Рис. 2. Андріївка 4. 1-5 – крем'яні артефакти

суглинком; далі простежено горизонт бурувато-коричнювато-палевого суглинку, потужністю до 50 см. Нижня частина профілю складена суглинками світло-палевого забарвлення.

Всі умовні стратиграфічні горизонти містили оброблені кремені, проте чітко виражених поверхонь чи скупчень вони не утворювали. Темнозбарв-

лений суглинок містив патиновані крем'яні артефакти – сколи підправки площадок нуклеусів, відщепи, фрагменти пластин чи пластинчатих сколів, лусочки. Кілька сколів мають сліди перебування у вогні. Знаряддя представлені скребачкою (рис. 5: 1), долотоподібним знаряддям та фрагментом пластини з ретушшю. За техніко-

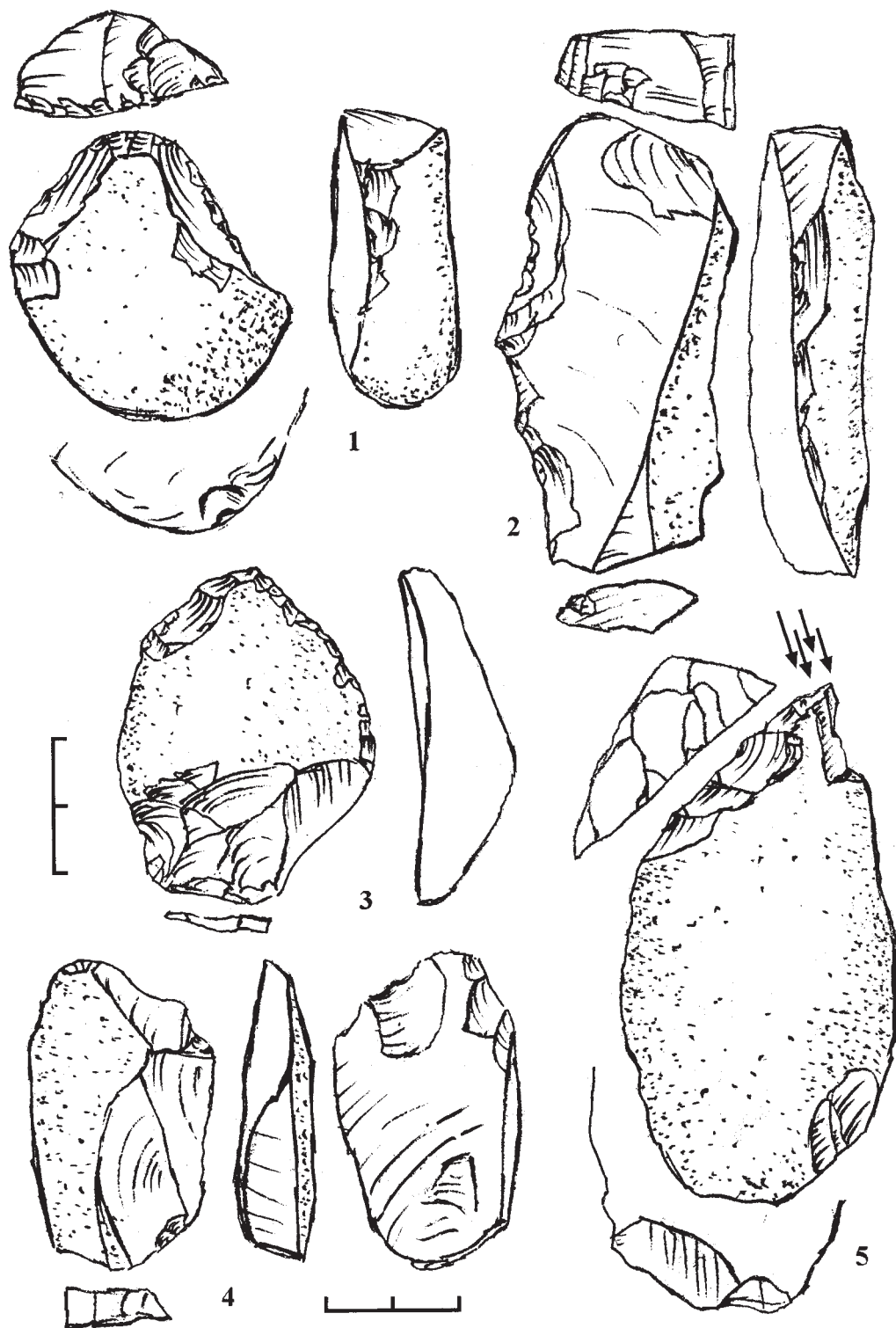

Рис. 3. Андріївка 4. 1-5 – крем'яні артефакти

типологічними параметрами індустрія, скоріш за все, є верхньопалеолітичною. Верхня частина світло-палевого суглинку містила поодинокі вироби з кременю. Впадає у вічі гарний стан збереженості цих артефактів: цілковита відсутність патини, пошкоджень лез, люстру. Культурну атрибуцію матеріалу унеможлиблює його нечисленність.

Лип'янка 1 може бути віднесене до числа тих місцезнаходжень, де подальшими дослідженнями можуть бути виявлені матеріали середньопалеолітичного або раннього верхньопалеолітичного часу, причому в стратиграфічному контексті.

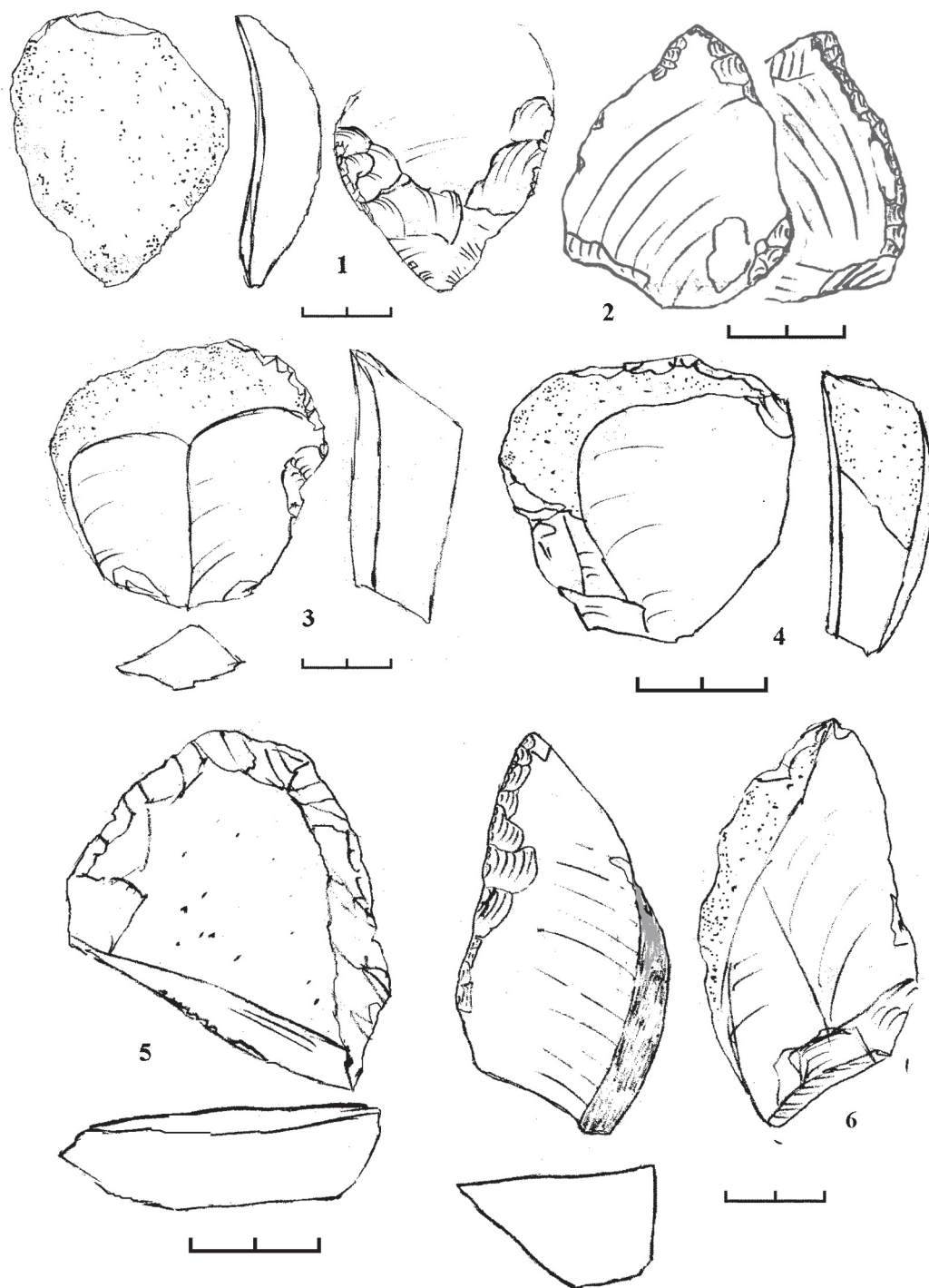

Рис. 4. Андріївка 4. 1-6 – крем'яні артефакти

Умовно стратифіковане місцезнаходження Коробчине 7 (Новомиргородський р-н Кіровоградської обл.)

Місцезнаходження, виявлене в середині 1980-х рр. П.І. Озеровим, розташоване на південь від однойменного села, на поверхні високого вододільного плато, по правому берегу ріки Велика Вись на абсолютних висотах близько 190 м, на рівні близько 60 м над рівнем ріки (рис. 1: 5). Поверхневі збори на пам'ятці проводилися в 2004, 2006, 2007 рр.

Предмети інтенсивно патиновані, іноді сильно кородовані (Рис. 6: 1), переважає молочно-біла патина, товщина якої в окремих випадках сягає 3,5 мм (в нормі – 1,0-1,5 мм). Серед знахідок: ретушовані предмети, відщепи, пластинчасті сколи, луски, уламки кременю зі слідами розщеплення. Знаряддя представлені простими, подвійними та поперечними скреблами, атиповими скребками, виїмчастими формами, відщепами з ретушшю, іншими поодинокими формами, в тому числі

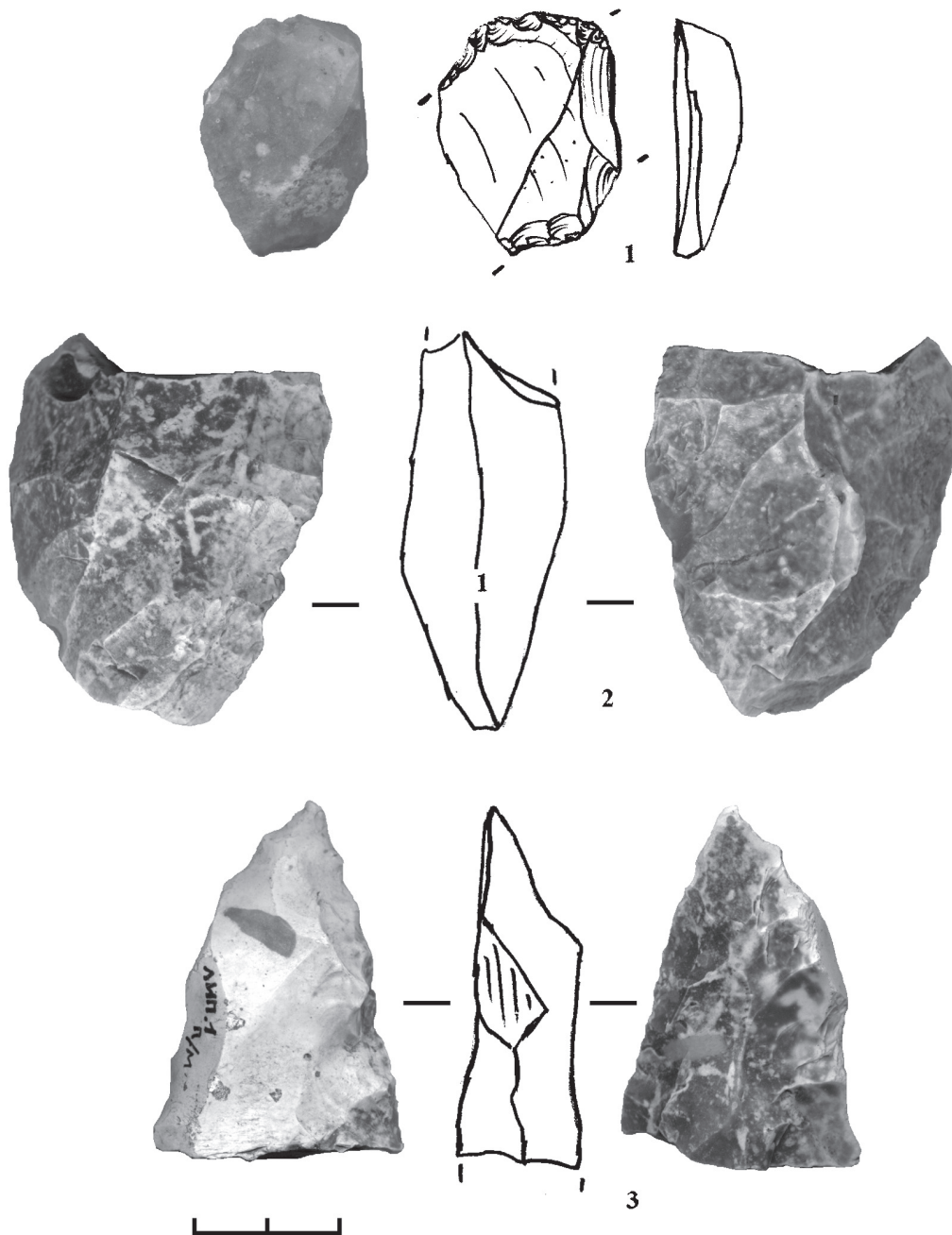

Рис. 5. Лип'янка 1. 1-3 – крем'яні артефакти

напівфабрикатом біфаса (рис. 6: 2-6). Найближчою регіональною аналогією індустрії Коробчиного 7 є, безсумнівно, матеріали Маслового 5 і далі, більш архаїчної Андріївки 4. Проте слід зазначити, що індустрія Коробчиного демонструє досить виразні специфічні риси, зокрема відчутну левалузьку складову та менш виражену зубчастість. Підйомні матеріали, окрім виробів середньопалеолітичного вигляду, містили серію технологічно більш розвинутих та краще збережених крем'яних артефактів,

які за технікотипологічними особливостями можна віднести до верхнього палеоліту.

У 2006 р. було здійснено зондаж місцезнаходження, але колонку відкладів було досліджено лише до глибини близько 1,5 м. Під орним шаром потужністю до 30 см виявлено суглинисті відклади з прошарками різної потужності та забарвлення. Зондажем встановлено наявність артефактів різного стану збереженості на різних рівнях у товщі суглинистих седиментів. Таким чином, є вказівки на

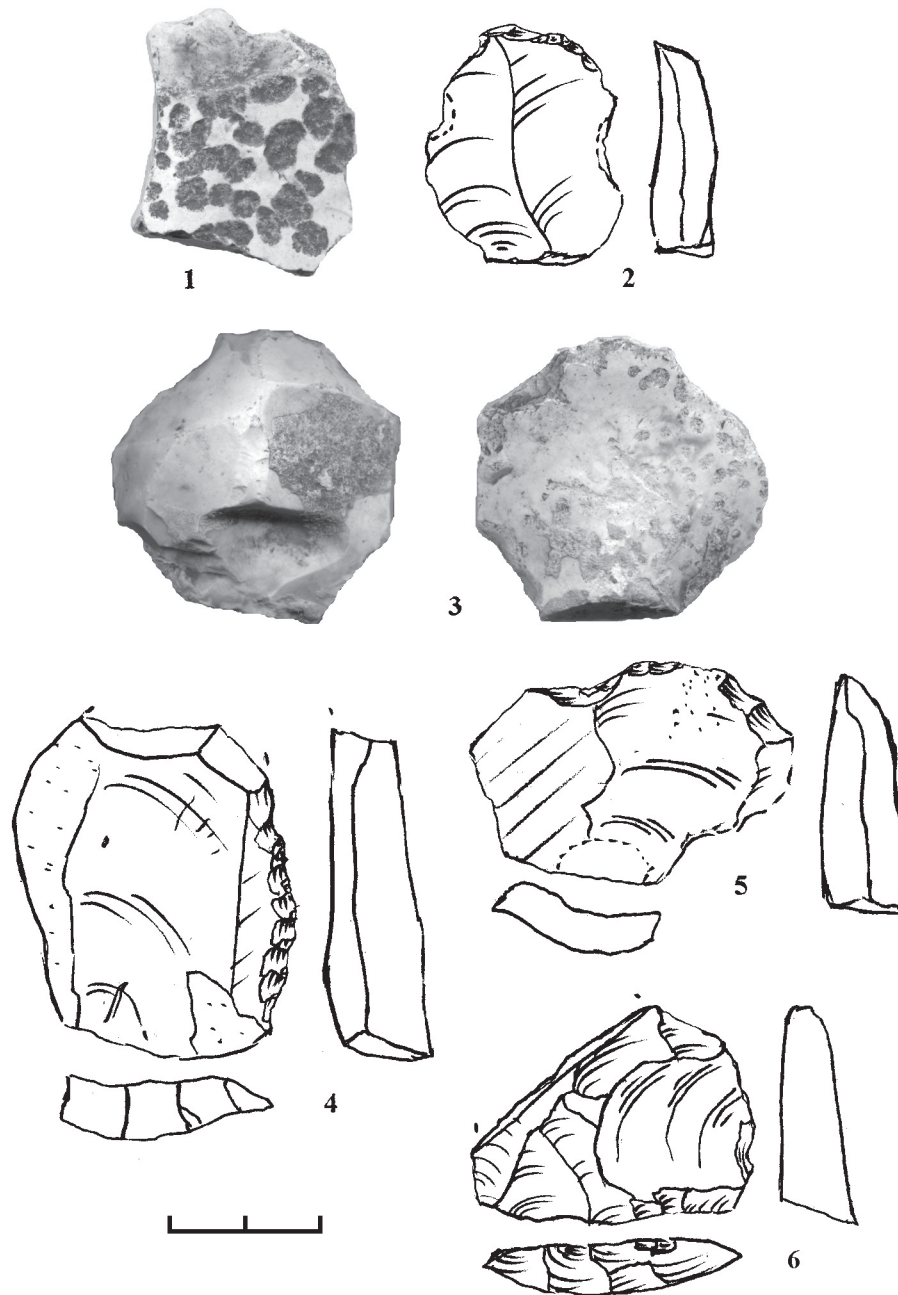

Рис. 6. Коробчине 7. 1-6 – крем'яні артефакти

те, що подальшими роботами на місцезнаходженні Коробчине 7 можуть бути виявлені матеріали середньопалеолітичного та верхньопалеолітичного часу в стратиграфічному контексті.

Стратифіковане місцезнаходження Нечаєве 3 (Шполянський р-н Черкаської обл.)

Місцезнаходження Нечаєве 3 було виявлене у 2006 р. в межах однойменного села, по лівому берегу р. Гнилий Товмач (рис. 1: 2).

Знахідки зібрані в середній частині схилу, на ділянках, що перевищують сучасний рівень ріки на

20-25 м, ближче до його верхньої третини, що тяжіє до вододільної частини плато, з абсолютними висотами 170-180 м. Площа поширення знахідок порівняно невелика, усі вони пов'язані зі штучним пошкодженням поверхні схилу та вимоїною, що утворилася на його місці.

Підйомні матеріали зі зборів 2006-08 р. містять нуклеоподібні уламки, скребла, відщепи, лусочки. Більшість виробів покрита глибокою молочною патиною, має незначний люстр.

У 2007 р. на місцезнаходженні з метою пошуку відкладів з культурними рештками було поставлено

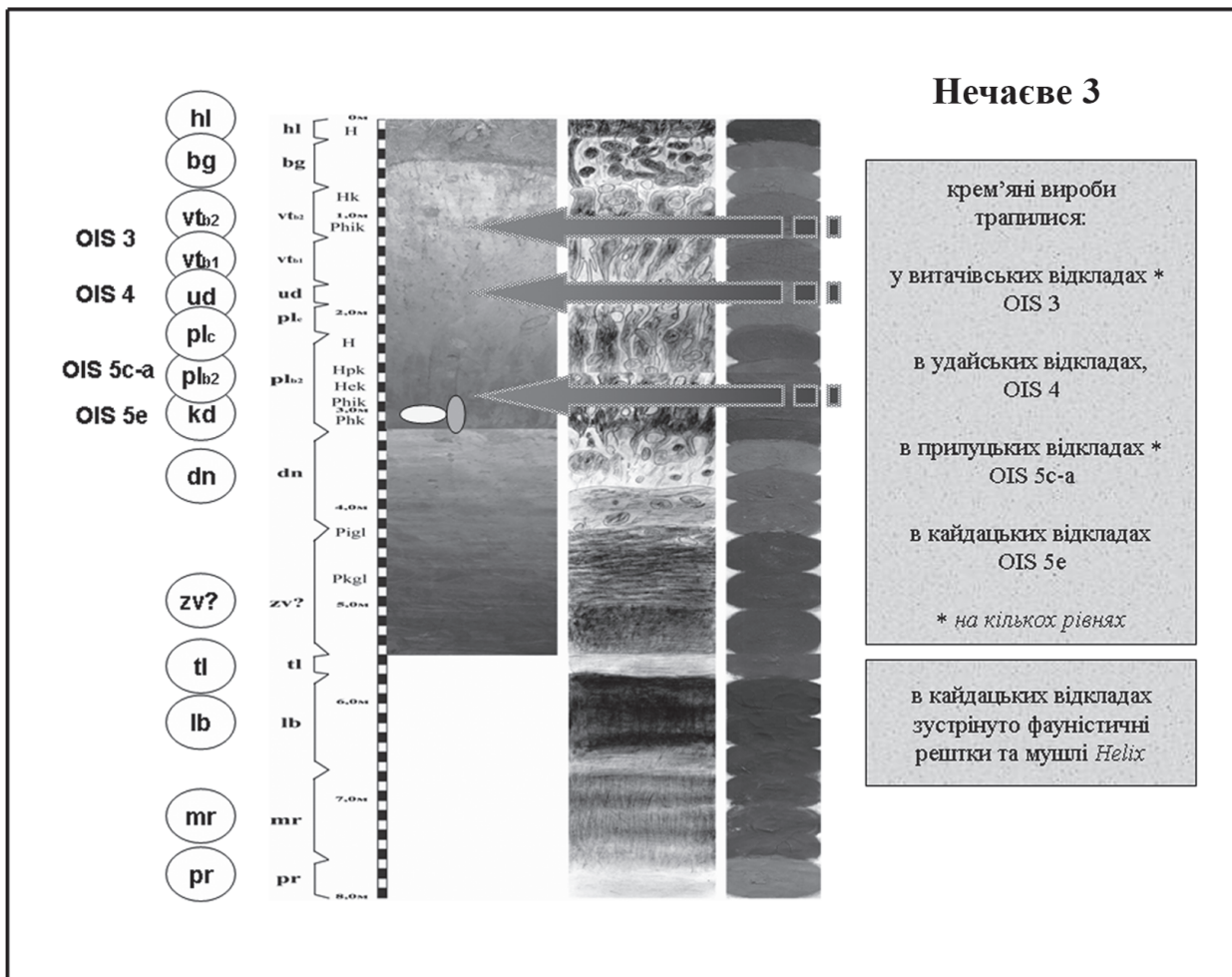

Рис. 7. Нечасве 3. Стратиграфічний розріз місцезнаходження з позначенням положення виявлених крем'яних артефактів і фауни

два шурфи. Цими шурфами встановлено залягання оброблених кременів у трьох різних літологічних горизонтах [Степанчук и др., у друці а]. У 2008 р. на місцезнаходженні було закладено кілька додаткових шурфів, об'єднаних потім у єдину ділянку (т.зв. розкоп 1) загальною площею 18 кв.м. На площі 2 кв.м. товщу відкладів було досліджено до глибини 5,0 м від умовного нуля; на 5 кв.м. - до гл. 3,4 м; на 11 кв.м. - до гл. 3,0 м. Крім того, у борті природного яру, за кілька десятків метрів від розкопу 1 було зроблено зачистку шириною до 3 м, якою досліджено товщу відкладів потужністю близько 4,5 м [Степанчук и др., у друці в].

В основному розкопі простежено відклади голоценового (*hl*), бузького (*bg*), витачівського (*vt*), удайського (*ud*), прилуцького (*pl*), кайдацького (*kd*), дніпровського (*dn*) і завадівського (*zv*) стратиграфічних горизонтів (рис. 7). Подальша товща відкладів була досліджена за допомогою ручного бура. Свердливиною глибиною до 3 м встановлена наявність тут відкладів лесів і похованих ґрунтів, що за попередніми оцінками датуються кінцем

еоплейстоцену, а також нижнім і середнім плейстоценом, у проміжку від приазовського до тилігульського горизонтів.

Голоценовий горизонт представлений сучасним ґрунтом з генетичними горизонтами H_0 та H . Бузький горизонт представлений жовтувато-бурувато-палевим (у верхній частині білясто-палевим) дуже пухким розсипчастим вертикально-стовпчастим типовим лесом з великою кількістю кротовин. Витачівський горизонт представлений двома ґрунтами vt_{b2} і vt_{b1} та горизонтами Hk , $Phik$ та Pk між ними. Верхня межа червоно-бурого середньосуглинистого ґрунту vt_{b2} дуже розбита морозобійними тріщинами. Ґрунт vt_{b1} більш яскравий ніж vt_{b2} , особливо в середній частині. Удайський бурувато-палевий, дуже пухкий, грудкувато-розсипчастий, вертикально-стовпчастий легкий суглинок підстиляє витачівський і перекидає прилуцький горизонт. Цей останній представлений двома ґрунтами: бурим, із сіруватим відтінком, ґрунтом pl_c і сірим та коричнево-темносірим пухким пилуватим легкосуглинистим ґрунтом

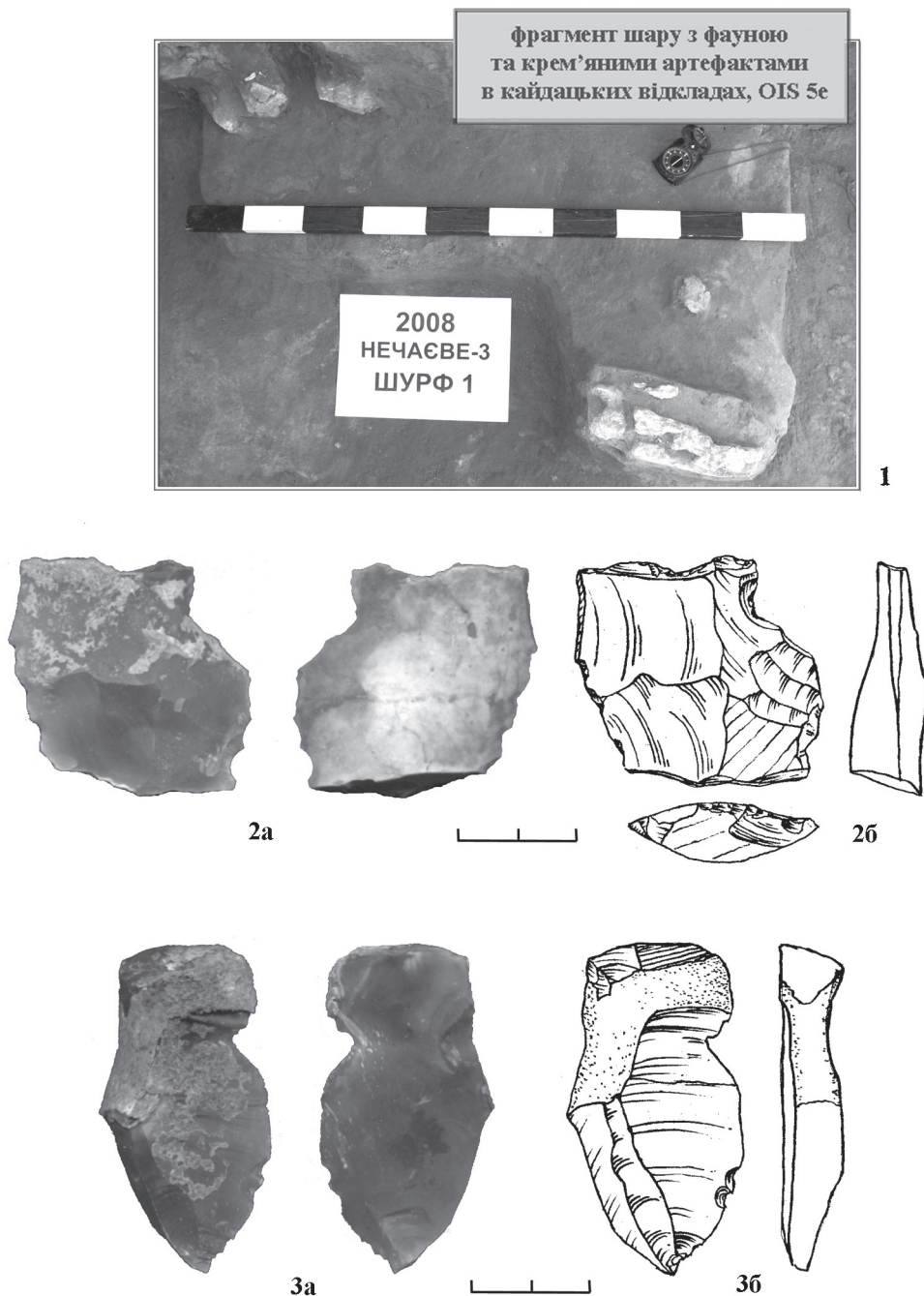

Рис. 8. Нечаєве 3. 1 – фрагмент шару з фауною та артефактами в кайдацьких відкладах.
2а-3б – артефакти з прилуцьких та кайдацьких відкладів

pI_{b2} з кількома генетичними горизонтами (Н та Phk). Тясминський горизонт виділяється умовно, лише світлішим відтінком між фрагментами темно-сірого. Перероблений наступним ґрунтоутворенням. Кайдацький горизонт представлений лучно-чорноземним ґрунтом, у якому посилюються буруваті і темно-бурі відтінки кольору. В ньому розрізняються наступні генетичні горизонти: Н, Нrkі, Phk та Pk. Дніпровський горизонт представлений горизонтально-шаруватим неоднорідно забарвленим делювіальним матеріалом з чергуванням сірувато-палевих і темно-сірих прошарків.

Більш однорідний і світліший у верхній частині, де він близький до типового лесового. Завадівський горизонт являє собою горизонтально-шаруваті ґрунтові відклади досить однорідного ущільненого піщано-пилуватого легкого суглинку із світлими лесовими прошарками. Матеріал, добутий за допомогою ручного бура, представлений: брудно-палевим, буруватим суглинком тлігульського (*tl*) горизонту, темно-коричневим глинистим ґрунтом лубенського (*lb*) горизонту, практично цілком переробленими наступним ґрунтоутворенням седи-ментами сульського (*sl*) горизонту, темно-бурим

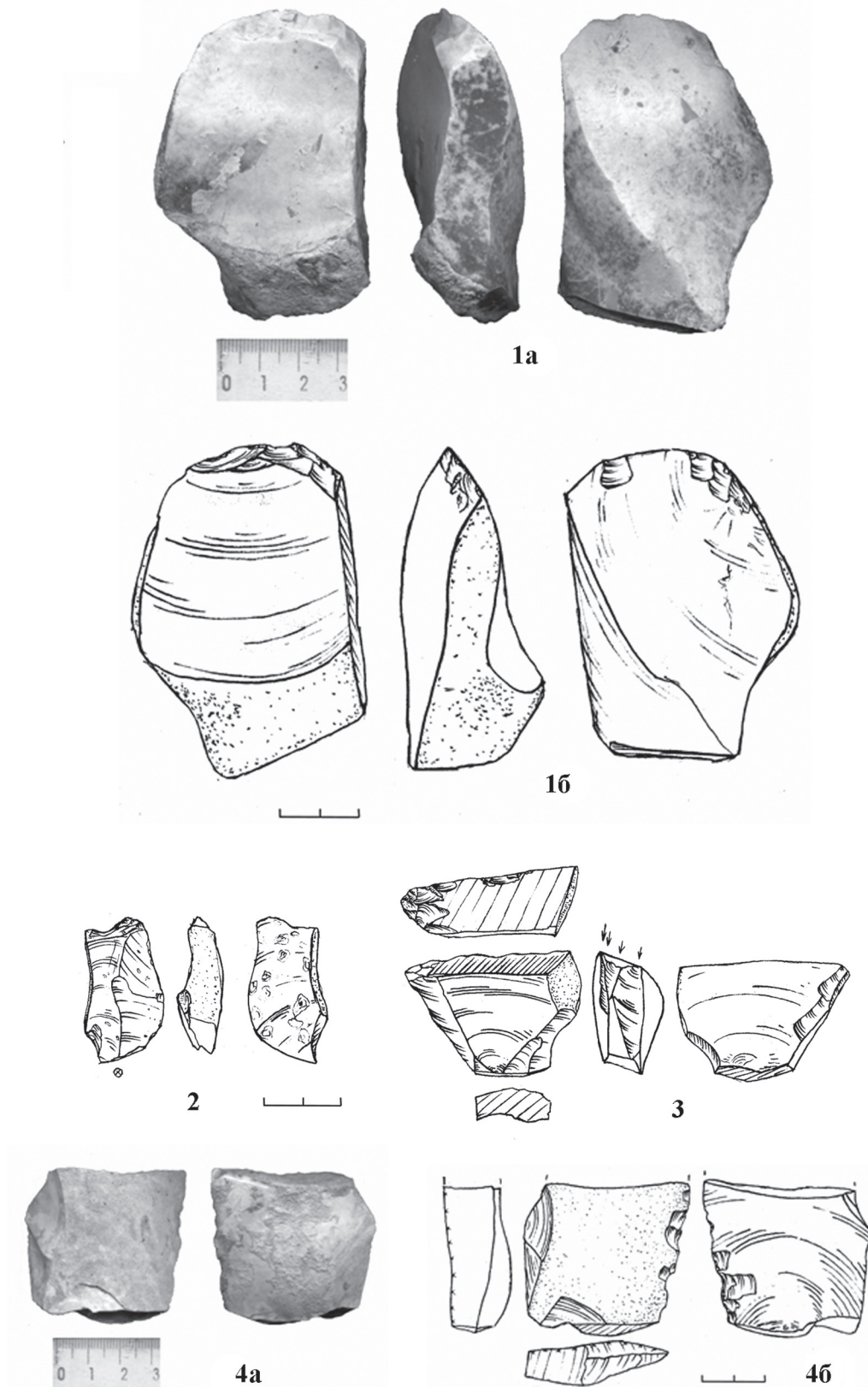

Рис. 9. Нечаєве 3. 1 – фрагмент шару з фауною та артефактами в кайдацьких відкладах.
2а-3б – артефакти з прилуцьких та кайдацьких відкладів

або світло-коричневим ґрунтом мартоношського (*mr*) горизонту, світло-палевим матеріалом приазовського (*pr*) горизонту.

Крем'яні артефакти були виявлені на кількох рівнях у витачівських (OIS 3), удайських (OIS 4),

прилуцьких (OIS 5 b-a), і кайдацьких (OIS 5e) відкладах. Горизонт у кайдацьких відкладах, крім артефактів, містив фрагменти довгих кісток великих копитних (визначення О.П. Журавльова) і раковини *Helix* (рис. 8: 1) Кам'яні колекції кількісно

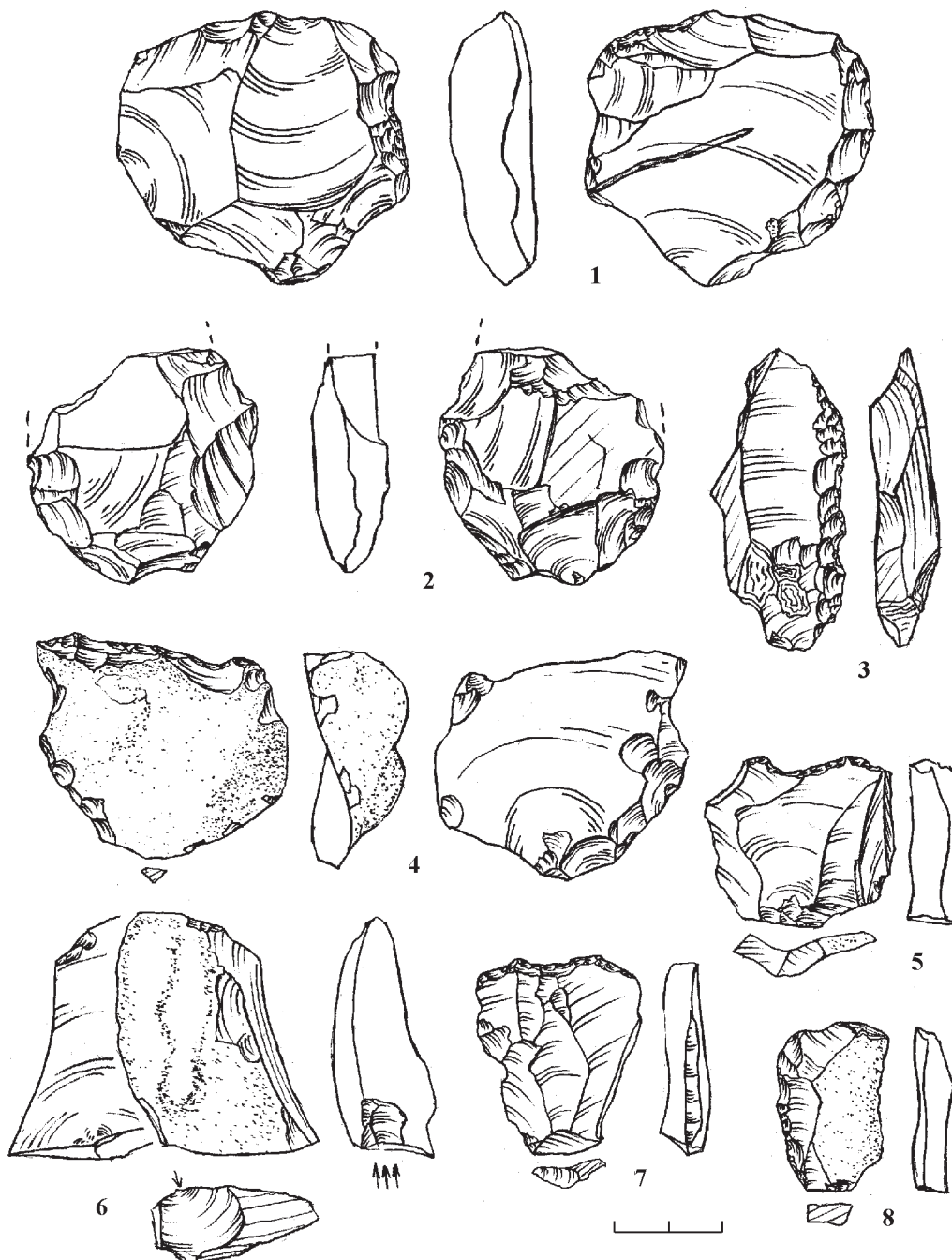

Рис. 10. Маслове 5. 1-6 – крем'яні артефакти

невеликі і недостатні для повноцінної характеристики індустрій. Разом з тим, вигляд артефактів, представлених в колекції (переважно сколи та поодинокі знаряддя) не суперечить середньопалеолітичній приналежності матеріалів з кайдацького, прилуцького та удайського горизонтів та їхньому ймовірному абсолютному віку між близько 115-127, 70-90 і 60-70 тис. років тому, відповідно. Слід відзначити, що в найнижчих верствах стан збереженості матеріалу значно вищий: мала інтенсивність або й повна відсутність патини та люстру (рис. 8: 2б, 3б). Матеріали з витачівських відкладів (рис. 9: 1-4б)

за своїми техніко-типологічними параметрами є досить різномірними (в колекції представлені скребла, скребкоподібні та долотоподібні форми) і не можуть бути однозначно віднесені ні до середнього, ні до верхнього палеоліту. Не виключається можливість наявності тут самостійних середньо- і верхньопалеолітичних культурних горизонтів.

Стратифіковане місцезнаходження Маслове (Шполянський р-н Черкаської обл.)

Конгломерат розташований поблизу один від одного пунктів Маслове 5, 5а, 5б, 5в був відкритий

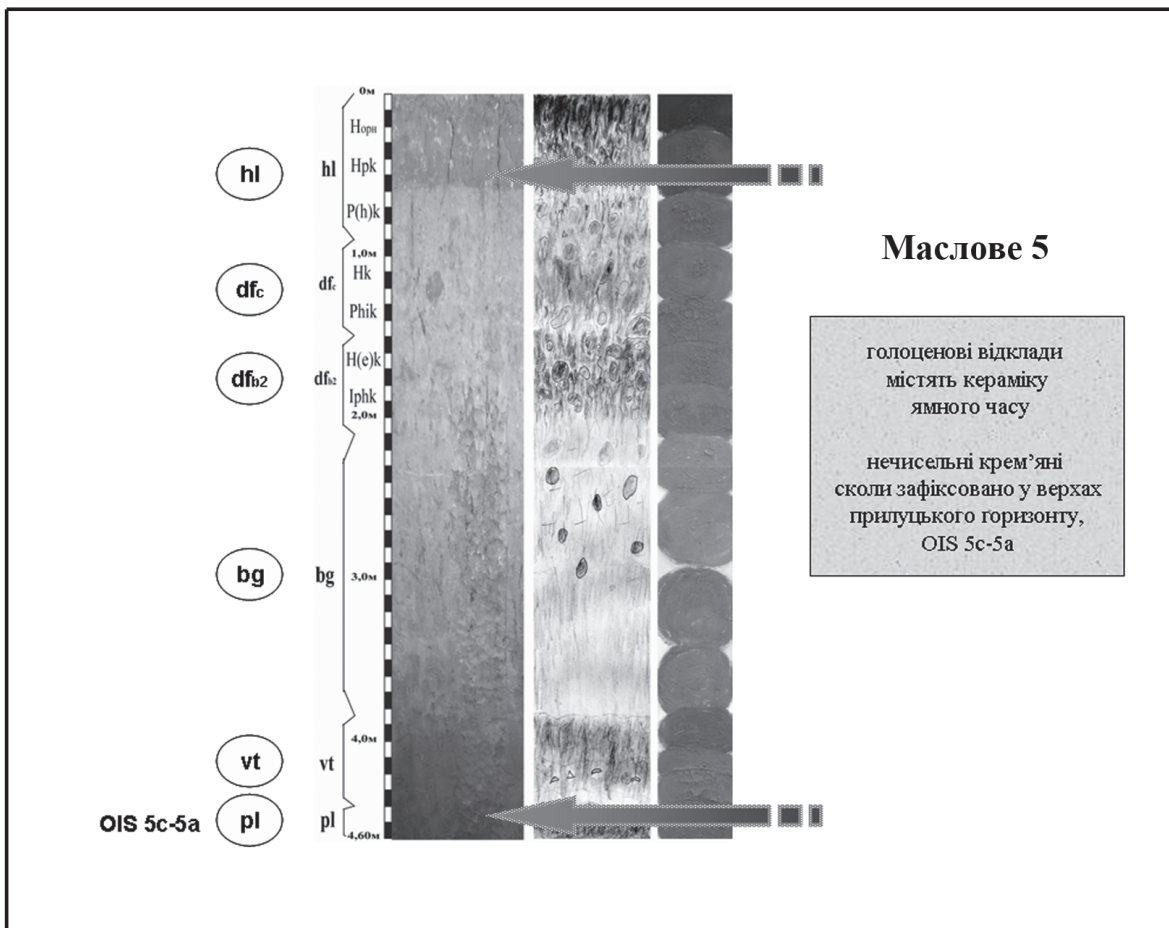

Рис. 11. Маслове 5. Стратиграфічний розріз місцезнаходження з позначенням положення виявлених археологічних матеріалів

у 2007 р. Вони знаходяться неподалік від с. Маслове, у центральній (південній) частині напівциркульного амфітеатру, утвореного мисоподібними підвищеннями лівого берега р. Гнилий Товмач, а також по його правому (західному) і лівому (східному) бортах (рис. 1: 3). Висота над рівнем ріки становить близько 30-40 м (абсолютні висоти 150-160 м), віддалення від сучасного русла – 350-450 м, у південному напрямку місцевість плавно переходить у вододільне плато з висотами до 60 м над рівнем ріки.

Виокремлення кількох пунктів у процесі збору матеріалів виправдано, оскільки фіксувалися певні відмінності в складі знахідок із різних пунктів [Степанчук та ін., у друці; Степанчук, 2008]. У той же час, умови зборів – на зораній поверхні, іноді з досить великим ухилом, а також нечисленність зібрань – дозволяють лише приблизно локалізувати на місцевості окремі плями концентрації матеріалу. Найбільш компактним і багатим на знахідки був пункт 5, розташований у ПЗ сегменті амфітеатру, ближче до його центральної частини.

Колекція пункту Маслове 5 є найчисленнішою і найбільш однорідною за ступенем збереженості:

артефакти вкриті глибокою молочною патиною, мають невеликий люстр та корадовані ділянками. Колекцію 2007 р. складають пренуклеуси (1), нуклеуси (1) (рис. 10: 1), нуклеоподібні уламки (5), фрагменти крем'я, в основному з ознаками розщеплення (12), відщепи та їх уламки (35), пластинчасті сколи (3), фрагмент двобічного знаряддя (1) (Рис. 10: 2). Переважають субпаралельно огранені сколи з ділянками кірки. Суттєвим є вміст субдоцентрово огранених (до 25%), але сколи із фасеточними п'ятками відсутні. Технічні індекси такі: IF=46,2 ; IFs=0; IL=0; ICI=26,9; Pam=0. Частина сколів має ретуш. Серед знарядь переважають різноманітні скребла, як правило із зубчастими лезами, шипоподібними елементами, підтесками. Є поодинокі ножі, скребкоподібні форми, атипівні різці (рис. 10: 3-8). Збори 2008 р., що наразі опрацьовуються, не змінили загального враження від індустрії Маслового 5. Індустрія даного пункту, безумовно, відноситься до середнього палеоліту. Але комплекс Маслового для українського середнього палеоліту є досить незвичним, з низкою своєрідних рис, серед яких

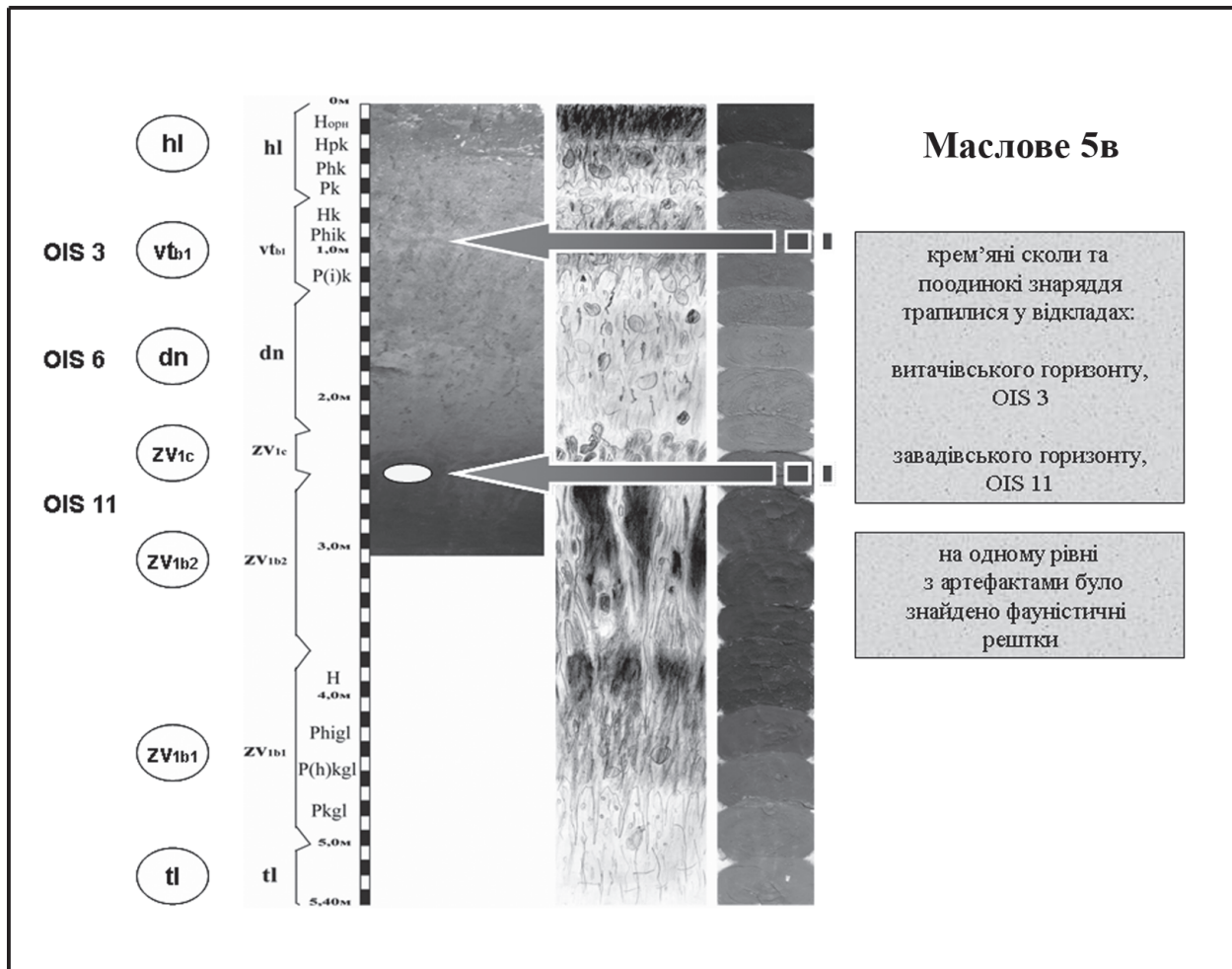

Рис. 12. Маслове 5в. Стратиграфічний розріз місцезнаходження з позначенням положення виявлених крем'яних артефактів і фауни.

варто назвати: розвинений зубчато-виїмчастий вигляд, численність шипоподібних та наявність дзьобовидних елементів, відсутність гостроконечників та конвергентних скребел, складний багатоеlementний характер багатьох виробів, наявність скребкоподібних форм, у тому числі високих, застосування підтесок і знайомство з технологією виготовлення двобічних виробів. Аналогом Маслового є, поза сумнівом, матеріали Андріївки 4, індустрія якої, проте видається більш архаїчною. Меншою архаїчною позначені матеріали місцезнаходження Коробчине 7, але, судячи з деяких ознак, вони можуть належати до іншого різновиду середньопалеолітичних індустрій.

З метою пошуку культурних решток у стратифікованому контексті, в 2008 р. були прошурфовані два місцезнаходження – Маслове 5 і Маслове 5в.

Маслове 5. Шурф 2 x 2 м на Масловому 5 був доведений до глибини близько 4,5 м. У колонці простежені відклади наступних стратиграфічних горизонтів (рис. 11): голоценового (*hl*), представленого типовим легко-середньосуглинистим

чорноземом з генетичними горизонтами H_{opt} , Hpk , $P(h)k$; дофінівського (*df*), представленого бурим карбонатним середньо-суглинковим пустельно-степовим ґрунтом df_c (з горизонтами Hk та $Phik$) і сірувато-бурим степовим, близьким до каштанових солонцюватих, ґрунтом $dfb2$ (з горизонтами $H(e)k$ та $P(h)k$); бузького (*bg*) білясто-палевого типового однорідного грудкувато-розсипчастого, однорідного, вертикально-стовпчастого лесу; витачівського (*vt*) темно-бурого, близького до південно-степових, ґрунту; верхів прилуцької (*pl*) бурувато-сірого ґрунту. Таким чином, у розрізі, крім голоценових, представлені, таким чином, відклади OIS 2, OIS 3 і OIS 5a (?). Голоценові відклади містили кераміку ямного часу в супроводі фауністичних решток. У верхах прилуцького горизонту зустрінуто кілька оброблених кременів.

Маслове 5в. На пункті Маслове 5в також був поставлений шурф 2 x 2 м, доведений до глибини 5 м. Стратиграфічну товщу склали голоценові (*hl*), витачівські (*vt*), дніпровські (*dn*), завадівські (*zv*) і тилігульські (*tl*) відклади (Рис. 12).

Під шаром сучасного ґрунту з генетичними горизонтами $H_{\text{орн.}}$, H_{pk} , Phk та Pk був простежений вітачівський ґрунт кліматичного оптимуму vt_{b1} , з генетичними горизонтами Hk , $Phik$ і $P(i)k$ та знахідками обробленого кременю. Ґрунт близький темно-бурим солонцюватим степового режиму, які формуються в умовах періодичного перезволоження з інтенсивним вимиванням карбонатів і формуванням чіткого горизонту карбонатного ілювію. Далі йшли відклади дніпровського бурувато-палевого легкого лесоподібного суглинку; нижня його межа з ознаками соліфлюкційних процесів, з тріщинами, що заходять у підстилаючий горизонт на глибину понад 1 м. Простежений ще нижче завадівський горизонт представлений ґрунтами стадій zv_{1c} , zv_{1b2} , zv_{1b1} , які розсікаються тріщинами – частково морозобійними, а частково – від розтріскування при температурних змінах, на глибину до 2 м. Тріщини заповнені світлим лесовим матеріалом. В порівнянні з верхньоплейстоценовими ґрунтами, горизонт значно інтенсивніше озалізнений і оглинений, вирізняється червоно-бурими і червоно-коричневими відтінками. Ґрунтовий горизонт з поверхні має чіткі ознаки соліфлюкційних процесів. Верхній завадівський ґрунт, який містив окремі артефакти, враховуючи значну озалізненість і оглиненість, можна віднести до червоно-бурих лісових, де основними процесами є лессиваж, розвинутий процес вивітрювання маси і озалізнення. Розбитість ґрунту дає певні підстави віднести його до нижньоплейстоценових. Під завадівськими ґрунтами простежені відклади тилігульського жовтувато-палевого вертикально-стовпчастого лесу. У розрізі, таким чином, представлені плейстоценові відклади, що корелюються з киснево-ізотопними стадіями 3, 6, 11 і 12.

Кам'яні вироби були зафіксовані у вітачівському та верхах завадівського горизонтах (zv_{1c}) (рис. 13). На одному рівні з артефактами із завадівських відкладів підетапу zv_1 (що датується близько 380-410 тис. років тому [Герасименко, Матвишина, 2007]) були також зустрінуті дрібні недиагностичні фрагменти кісток. Матеріали з вітачівського горизонту представлені двома ретушованими виробами і сколом (рис. 13: 1). Знахідки в завадівському ґрунті також нечисленні і представлені атиповими ріжучо-рублячим (?) знаряддям і скреблом, а також кількома сколами. Слід зазначити, що в підйомному матеріалі на пункті Маслове 5 переважав, головним чином, матеріал середньопалеолітичного вигляду, у той час як на пункті Маслове 5в були представлені також вироби верхньопалеолітичного вигляду, у тому числі масивні високі скребачки (рис. 13: 2).

Стратифіковане місцезнаходження Бирзулове (Новомиргородський р-н Кіровоградської обл.)

Місцезнаходження в урочищі Виклине розташоване на правому схилі балки, безіменний потічок якої є правою притокою р. Велика Вись, – на висоті близько 160-170 м над рівнем моря та 20-25 м над рівнем потічка (рис. 1: б). Пункт, пов'язаний з піщаним кар'єром був виявлений в середині 1980-х рр. П.І. Озеровим, який, зокрема, визначив тут верхньопалеолітичні матеріали. При обстеженні 2007 р. підтвердилася наявність тут двох горизонтів з археологічними рештками. В гумусному шарі були виявлені залишки поховань залізного віку, а в пачці бурувато-червоних суглинків були зустрінуті крем'яні вироби, покриті інтенсивною жовтувато-білою патиною та легким люстром. Зокрема було знайдено атиповий левалузький (?) нуклеус на сколі (рис. 14: 2а, 2б), скребкоподібне (?) знаряддя (рис. 14: 3а, 3б), сколи та фрагмент сировини з ознаками штучного розщеплення. У 2008 р., з метою перевірки ймовірної наявності середньопалеолітичних артефактів у стратиграфічному контексті, на місцезнаходженні було закладено кілька шурфів загальною площею близько 12 кв.м., доведених до різної глибини, максимально до 2,2 м.

Виявлена стратиграфічна послідовність наразі не може бути проінтерпретована однозначно (рис. 14: 1). Можна припускати вірогідність двох версій. Згідно однієї з них, у відкладах простежуються наступні стратиграфічні горизонти: голоценовий (**hl**), бузький (**bg**), завадівський (**zv**), тилігульський (**tl**). Відповідно до іншої версії, тут представлені голоценові (**hl**), причорноморські (**pu**), вітачівські (**vt**) та дніпровські (**dn**) відклади.

Ключовим для розуміння стратиграфії є адекватне визначення двох викопних ґрунтів, що були позначені під час обстеження 2007 р. як пачка бурувато-червоних суглинків. Стратиграфічне положення цих ґрунтів важко визначити однозначно. За геоморфологічним положенням вони більше відповідають завадівському ґрунту, але відрізняються від ознак, властивих завадівським ґрунтам, карбонатністю профілю і менш яскравими відтінками забарвлення. Разом з тим, можливість приналежності завадівському часу (підетапу zv_1) не виключається. За своїми ознаками – червоно-вато-бурим забарвленням, оглиненістю, озалізненістю, наявністю ооїдів і карбонатністю – обидва ці ґрунти можуть бути визначені як такі, що сформувалися в досить теплих, навіть спекотних умовах півдня зони тепло-помірного клімату, з періодичністю умов посушення і зволоження. Обидва ґрунти

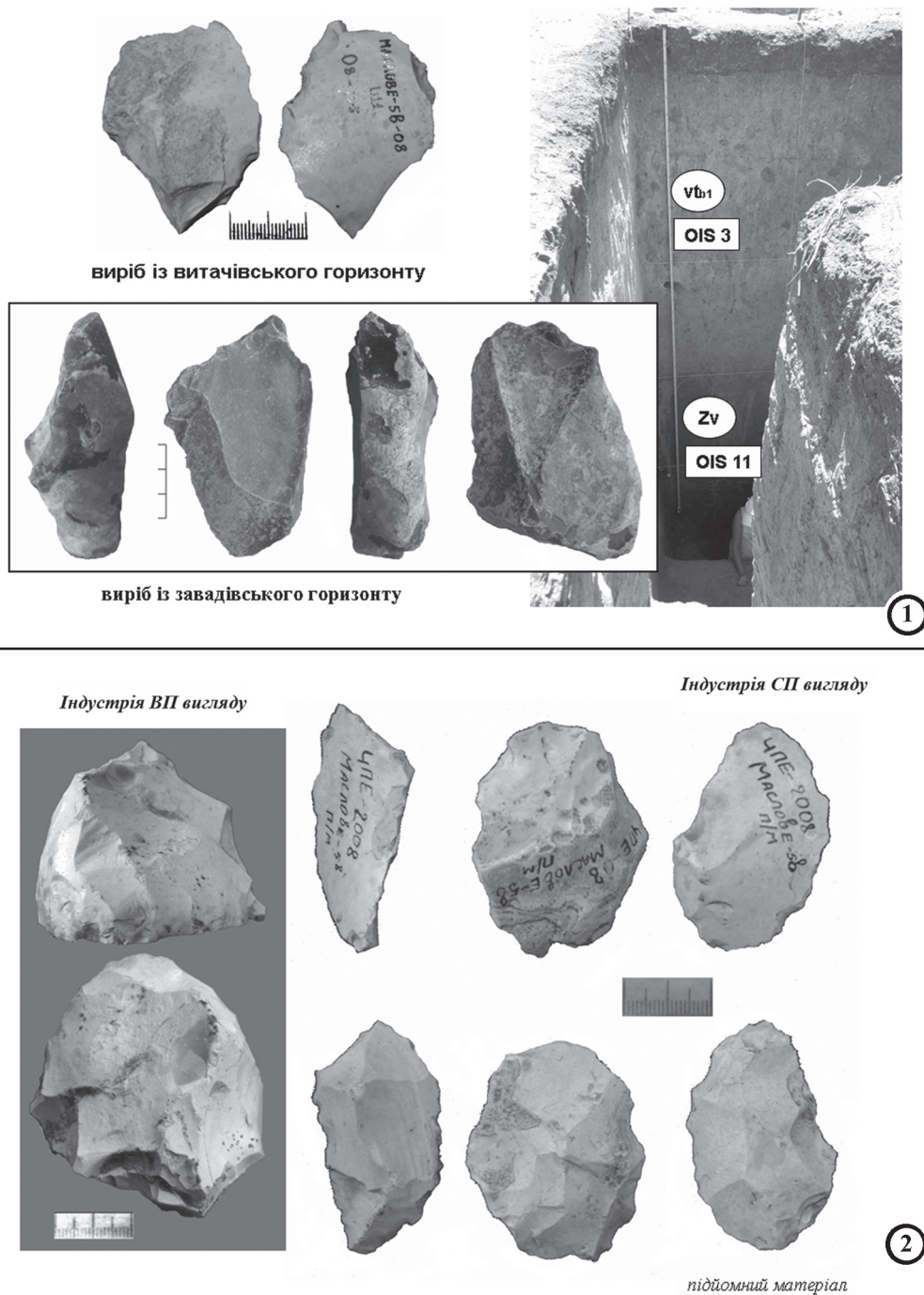

Рис. 13. Маслове 5в. 1 – вироби, знайдені в шурфі, у відкладах витачівського та завадівського горизонтів, 2 – артефакти верхньо- та середньо палеолітичного вигляду із зборів на поверхні

близькі до червонувато-бурих, але нижній формувався в більш вологих умовах.

Археологічні матеріали Бирзулового „Піщаний кар’єр” 2008 р. нечисленні і нараховують кілька десятків предметів. Крем’яні вироби були зустрінуті як у відкладах бузького (причорноморського?) лесу, так і в завадівському (витачівському?) похованому ґрунті. Привертає увагу різний ступінь збереженості матеріалу з різних стратиграфічних горизонтів. Знахідки з похованого ґрунту вкриті інтенсивною

жовтувато-білою патиною, мають невеликий люстр, у той час як знахідки з лесу покриті білою і біло-блакитною патиною, люстр відсутній.

Матеріалів явно недостатньо для поглибленої технічної і морфологічної характеристики індустрій. Разом з тим, наявні сколи й поодинокі знаряддя (скребла й відщепи з ретушшю) мало відповідають припущенню про причорноморський і витачівський вік седиментів, що містять культурні рештки. Виходячи з особливостей археологічних матеріалів,

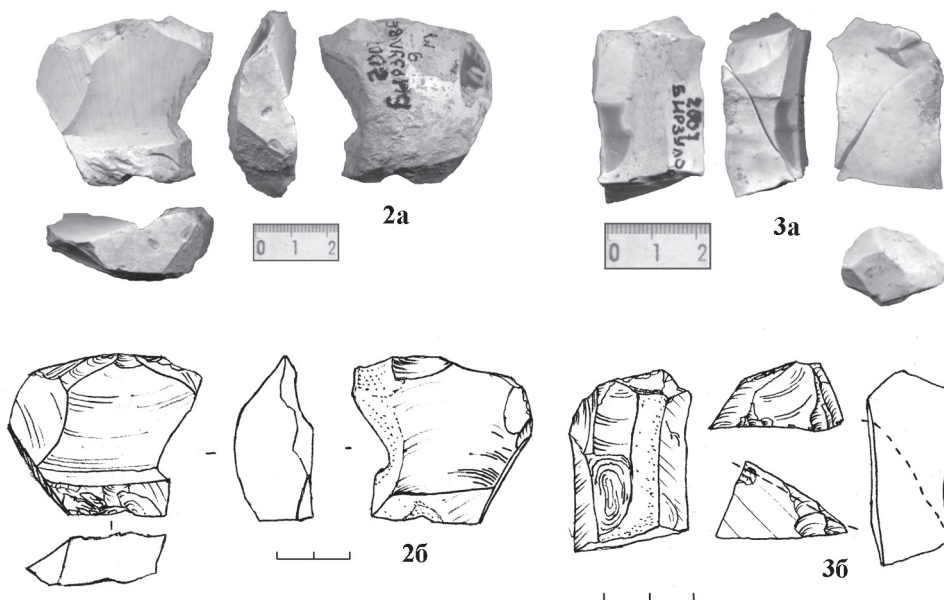
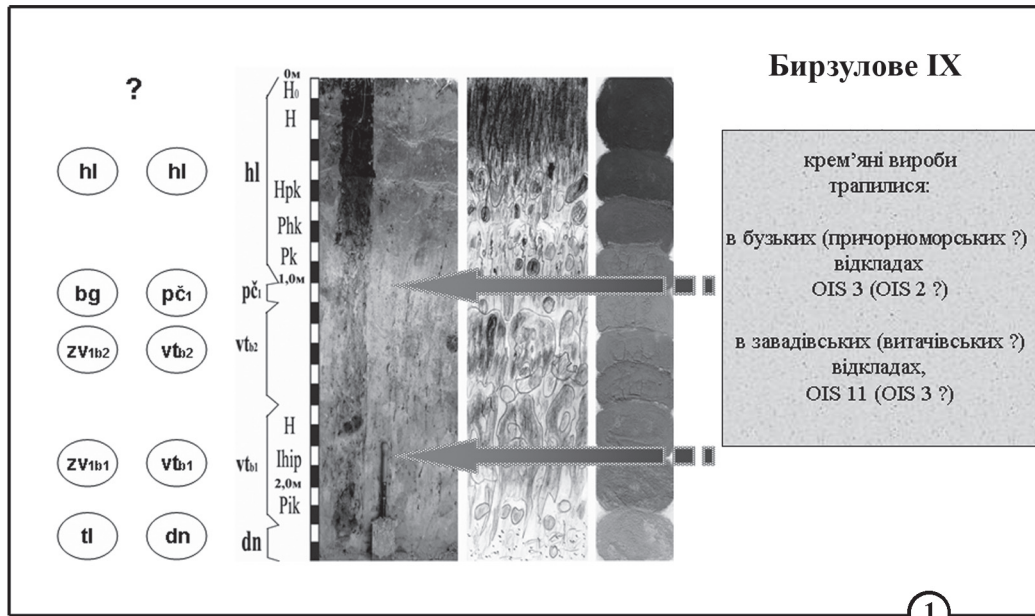

Рис. 14. Бирзулове IX. 1 - стратиграфічний розріз місцезнаходження з позначенням положення виявлених крем'яних артефактів, 2а-3б – артефакти із завадівських (витачівських ?) відкладів

більш правдоподібною видається версія про бузький і завадівський вік крем'яних виробів з лесів і похованого ґрунту, відповідно. Оскільки в останньому випадку мова йде про можливість наявності на місцезнаходженні матеріалів, пов'язаних із відкладами середньоплейстоценового віку, стає очевидною важливість проведення в найближчий час додаткових геологічних і археологічних робіт на пам'ятці.

Висновки

Район басейну р. Велика Вись, що відноситься разом з її притоками до системи Південного Бугу, розташовується на прикордонні Шполянського р-ну Черкаської і Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. Цей район, безсумнівно, становить значний інтерес для вітчизняного палеолітознавства. Незважаючи на цілковиту відсутність державного і відомчого фінансування і, внаслідок цього, дуже обмежені можливості польових і лабораторних досліджень, розпочаті в

2004 р. спільні роботи ІА НАНУ і ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, до яких згодом долучилися фахівці з КНУ ім. Тараса Шевченка та ІГ НАНУ, виявилися досить продуктивними.

Так, зокрема:

Роботами 2004-2008 р. була підтверджена наявність цілої низки поверхневих місцезнаходжень з індустрією середньопалеолітичного вигляду на півночі Кіровоградської області.

У цей же період були вперше виявлені поверхневі середньопалеолітичні місцезнаходження на півдні Черкаської області.

Встановлено стратифікований характер низки нових середньопалеолітичних місцезнаходжень півдня Черкащини і півночі Кіровоградщини, матеріали яких корелюються з киснево-ізотопними стадіями 3, 4, 5b-a, 5e. Таким чином, отримано вказівки на освоєння регіону давньою людиною протягом значного відрізка верхнього плейстоцену.

Отримано вказівки на можливу наявність у регіоні нижньопалеолітичних пам'яток (Маслове 5b, можливо Бирзулове IX, знахідки з завадівських відкладів, OIS 11, початок середнього плейсто-

цену). Ці дані є важливими з огляду на проблему часу початкового освоєння давньою людиною відкритих ландшафтів Східноєвропейської рівнини.

Отримано перші дані для розрізнення фаціальних різновидів регіональних середньопалеолітичних індустрій.

Розширюється база даних для вивчення мікрорегіональних особливостей седиментації і регіональних морфологічних особливостей ґрунтово-лесових послідовностей покривних відкладів еоплейстоцен-голоценового хронологічного відрізка.

Значення регіону порубіжжя Черкаської і Кіровоградської областей в районі м. Новомиргород для палеолітознавства України важко переоцінити. Продовження планомірних робіт з пошуку і вивчення пам'яток кам'яного віку в окресленому регіоні, подальше накопичення даних, безумовно, приведе до отримання нових цінних фактів до відтворення найдавніших етапів історії заселення та освоєння первісною людиною цієї частини території нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

Бондарчук В.Г. (ред.) Атлас палеогеографічних карт Української і Молдавської РСР з елементами літофацій. – К.: Інститут геології, 1960.

Веклич М.Ф., Матвиїшина Ж.Н., Медведєв В.В., Сиренко Н.А., Федоров К.Н. Методика палеопедологічних досліджень. – К.: Наук. думка, 1979. – 272 с.

Герасименко Н.П., Матвиїшина Ж.М. Проблеми завадівського “Великого інтергляціалу” // Матеріали XIV українсько-польського семінару “Проблеми середньоплейстоценового інтергляціалу” (Луцьк, 12–16 вересня 2007 р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 194-206.

Ковнурко Г.М. К изучению свойств кремня // КСИА, 1962. - вып. 92. – С. 97-99.

Кулаковская Л.В. Среднепалеолитичні пам'ятники лесостепной зоны Украины // Развитие культуры в каменном веке. – Археологические Изыскания, 1997. – вып. 43. – С. 53-55.

Матвиїшина Ж.Н. Микроморфология плейстоценовых почв Украины – К.: Наук. думка, 1982. – 144 с.

Петрунь В.Ф. Використання мінеральної сировини населенням трипільської культури // Енциклопедія трипільської цивілізації. - Т. 1., Кн. 1. - К., 2004. – С. 199-216.

Рижов С.М. Крем'яні виходи Канівського Придніпров'я // Кам'яна доба України, 2004. - №5. – С. 112-119.

Степанчук В.Н. Нижний и средний палеолит Украины. – Черновцы, 2006.

Степанчук В.Н. Ритми освоєння території в середньому палеоліті України // Кам'яна доба України, 2007. - Вип. 10. – С. 29-39.

Степанчук В.Н. Динамика ресурсов жизнеобеспечения и освоение территории юга восточноевропейской равнины в среднем палеолите // Вестник Антропологии, 2007а. - Вып. 15. Часть 1. – С. 94-100.

Степанчук В.Н. Разведки палеолитических памятников на пограничье Черкасской и Кировоградской областей в октябре 2007 г. // Науковий Архів ІА НАНУ. - Киев, 2008. - 127 с.

Степанчук В.Н., Сиволап М.П., Ветров Д.А., Озеров П.І. Обследование палеолитических местонахождений в бассейне р. Большая Высь в 2004 году // Науковий Архів ІА НАНУ. - Киев-Черкасы, 2005. - 72 с.

Степанчук В.Н., Сиволап М.П., Ветров Д.А., Озеров П.І. Обследование палеолитических местонахождений в бассейне р. Большая Высь в 2004 году // Археологічні дослідження в Україні 2004-2005 рр. – Київ-Запоріжжя: Дике Поле, 2006. – С. 34-39.

Степанчук В.Н., Рыжов С.Н., Ветров Д.А., Сиволап М.П. Разведки палеолитических памятников на пограничье Черкасской и Кировоградской областей в октябре 2007 г. // Археологічні дослідження в Україні 2007 р. У друці а.

Степанчук В.Н., Рыжов С.Н., Матвишина Ж.Н., Кармазиненко С.П. Исследования палеолитических памятников на севере Кировоградской области в 2008 г. // Археологічні дослідження в Україні 2008 р. у друці б

Степанчук В.Н., Сиволап М.П., Матвишина Ж.Н., Кармазиненко С.П. Исследования палеолитических памятников на юге Черкасской области в 2008 г. // Археологічні дослідження в Україні 2008 р. у друці в

Цвек Е.В., Озеров П.І. Отчет о разведке археологических памятников в Новомиргородском районе Кировоградской обл. в 1987-1989 гг. // Науковий Архів ІА НАНУ. - Киев, 1989. - 40 с.

Ryzhov S., Stepanchuk V., Sapozhnikov I. Raw materials provenance in Palaeolithic of Ukraine: approaches and first results // Archaeometria МЫhely, 2005 - Vol. 4. – P. 17-25.

Stepanchuk V.N., Ryzhov S.N., Matviishina Zh.N., Karmazinenko S.P.

NEW DATA ON STUDIES OF EARLY STAGES OF COLONIZATION OF EAST EUROPEAN PLAIN DURING THE PALAEOOLITHIC

Proposed paper briefly represents results of archaeological, geostratigraphical, and paleopedological studies on a row of newly discovered Palaeolithic localituies in the south of Cherkassy and north of Kirovograd regions of Ukraine, in area of Velyka Vys' river, till very recently being a "white spot" on the Palaeolithic map of the country. Localities Andreevka 4, Lypianka 1, Korobchino 7, Maslovo 5, Maslovo 5v, Nechaevo 3, and Byrzulovo IX are under discussion. Stratified character of many of these localities is revealed as lithic artifacts were recovered here in sediments correlated to OIS 3, OIS 4, OIS 5c-a, and OIS 5e. It is important the fact of rather permanent presence of Middle Palaeolithic population in Southern Bug basin in course of Upper Pleistocene. Nor less important is discovery of flint artifacts and fauna in Middle Pleistocene sediments (OIS 11) at Maslovo 5v and, probably, Byrzulovo IX localities. New evidence is of great interest and importance for home studies on Palaeolithic.